

David C. Korten

Tőkés társaságok nélküli világ

Élet a kapitalizmus után

Odüsszeusz bölcsességéből okulva vajon ellent tudunk-e állni a pénzvilág csábítóan kívánatos – ám korunk jelenségeiből ítélve pusztulást hozó – kísértésének, kényelmes életet ígérő dallamainak? S ha értelmünk az ellenállást választja, hogyan s mire mozgósíthatjuk akaratumat nem csupán valamire nemet mondva, hanem annál értékesebbet is építve egyben? Eme kérdések megválaszolásának kalandjára hívja az olvasót David C. Korten *Tőkés társaságok nélküli világ* című új könyvével, következetesen folytatva az 1996-ban magyarul is megjelent, azóta fogalommal vált művét, a *Tőkés társaságok világuralmát*.

A szellemi utazáshoz való kedvet – a harmincéves nemzetközi tanácsadói, professzori múltú – szerző saját maga támasztotta fel tavaly októberi budapesti látogatásával. Rövid ittlétéről a *Kovács* 1998. őszi száma adott hírt, s akkor kerülhetett a magyar olvasó kezébe a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen tartott előadásának fordítása teljes terjedelmében. Ebben bemutatta új könyvének alap gondolatát, s rövid ízelítőt nyújtott egy-két fejezetéből. Korábbi művét, a *Tőkés társaságok világuralmát* a politikai figyelem felkeltésére szánta Korten, míg a *Tőkés társaságok nélküli világban* „szellemi ébresztőt fúj; emlékeztetve az ősrégi történetre, hogy ne dőljünk be annak a kísértésnek, amely egy marék ezüstöt ígérve lelkünk feláldozását kéri cserébe. (...) Ez a könyv nem csinálna magad-kézikönyv, amelyből tíz egyszerű tanács segítségével össze tudunk barkácsolni egy jobb világot, hanem a valóságról alkotott képünk megváltoztatásáról és ennek lehetőségein való töprengésről szól”. (Előszó, 11. old.)

Bár a szerző szándéka szerint újabb alkotása önállóan is olvasható, a *Tőkés társaságok világuralmának* első háromszáz oldalán felrajzolt körkép ismerete mégis tekintélyt parancsoló nyomatékot ad a „folytatásnak”. A két mű közül a korábbi – nagy mennyiségű tényadatra épülő okfejtése ellenére – olvasmányosabb, s a részletes háttérismeretekkel nem rendelkező emberek számára is érthetőbb. Ennek egyik okát abban lehetjük meg, hogy míg az első könyvét javarészt a jelenlegi – libertáriánus eszmék nyomán kialakult és elfajzott – világgazdasági rendszer működésének bemutatása alkotja, addig újabb írásában sokkal inkább egy szimbolikus világbetegségnek, a tőke uralmában megtestesülő „*rakos daganatnak*” a gyógyításával kísérletezik. „Az 1980-as években a kapitalizmus győzelmeskedett a kommunizmus felett. Az 1990-es években pedig maga alá gyűrte a demokráciát és a piacgazdaságot. Azok számára, akik abban a hitben nőttek fel, hogy a kapitalizmus a demokrácia és a piacgazdaság alapja, kellemetlen ébresztőt jelentett annak megtapasztalása, hogy a demokrácia azok kezébe kerül, akik a licitálás során a legtöbbet ígértek, s a piacokat nemzeteknél is hatalmasabb, központi tervezésen alapuló globális társaságok uralják. (...) Am ez a kötet kevésbé koncentrált az új, globális kapitalizmus hibáira, mint a demokratikus és a piacgazdaságon alapuló alternatívák természetére és módozataira.” (Előszó, 1. old.) Így Korten új műve – bár szintén tekintélyes számú esettanulmányt tartalmaz – elvontabb, amit az egyéni gondolkodásmód megváltoztatásán alapuló szabályok, építőelemek, akciótervek összeszedettségé old valamelyest.

Az olvasónak fel kell készülnie arra, hogy az írás az európai hagyományoktól idegen erkölcsi, filozófiai fogalmakat használja, és bár his ügyeskedéssel és kreativitással egy részük látszólag párhuzamba állítható ezekkel, alapjaikban mégis eltérnek egymástól. Számos olyan, idegenül ható és kellően nem magyarázott kifejezéssel találkozhatunk, mint a „*pozitív jövő*” (positive future), a „*planetáris tudat*” (planetary consciousness)

vagy a bonyolultabb „rend és önmeghatározás magasabb szintjei” (higher levels of order and self-definition). Egy csepp amerikaimarketing-iz is megsavanyítja a számos helyen filozófiai igényességű írást, amikor a *Posztív Jövőök Hálózatának* (Positive Futures Network) *Igen!* (Yes!) című folyóiratát helyezi előtérbe (például Előszó, 11. old.), s keletes írásban hirdeti az előfizetést (14. fejj., 2. old.).

A könyv megírásához a dr. Mae-Wan Ho mikrobiológussal való találkozás adta az ihletet, aki a molekuláris genetika vizsgálata révén az élő szervezetekben megfigyelhető tapasztalatokkal felvetve fordult érdeklődéssel a gazdasági, társadalmi kérdések felé. Korten helyenként kissé erőltetve próbálja ennek nyomán az önálló sejtekből álló, mégis egységes egészt alkotó élőlények működési logikáját a társadalmi viszonyokba átültetni. A mechanikus newtoni gép metaforáját az élő szervezet paradigmájával cseréli fel. Ebből a szemléletváltásból ered, hogy a kapitalizmussal (a tőke uralmát) egy rákos daganattal azonosítja. „*A probléma nem a piaccgazdaság maga, hanem sokkal inkább a kapitalizmus, amely rákos daganatként élőködik az egészséges piaccgazdaságon. Rák akkor keletkezik, amikor genetikai sérülés következtében egy sejt elfelejti, hogy az egész test egy részét alkotja, amelynek egészséges működése az ő életben maradásának is feltétele. Ez a sejt ekkor növekedésnek indul, tekintet nélkül arra, hogy a szervezet egészére milyen hatást gyakorol – s végül elpusztítja az őt tápláló testet is.*” (Előszó, 10. old.)

A *Tökés társaságok nélküli világ* négy tematikus egység szerint kalauzolja el az olvasót a gondolkodásunkat megváltoztatni próbáló utazáson. A *Halálos mese* című első rész fejezetcímei (*A szirének éneke; A meztelen császár; Midasz átka*) és alcímei (*A pénz csábító hívása; A kapitalizmus támadása a piaccgazdaság és a demokrácia ellen; Pénzszaporítás és elszegényedés*) azonnal jelzik, hogy szimbólumokban, történelmi, mitológiai analógiákban és rendszerkritikában gazdag mozaiknak nézünk elébe. Áttekintést kapunk a newtoni – materialista és mechanikus szemléletet tükröző –, felhúzott és magára hagyott óraszerkezettel érzékeltetett univerzumról, ahol „*ami nem megfigyelhető és mérhető, az nem is létezik*” (1. fejj., 3. old.). Az egyre inkább elvilágiasodó, az egyháziól eltávolodó tudósok azt állították, hogy Isten, „*ha valaha is létezett*” (1. fejj., 3. old.), a gigantikus óraművet (világot) – bár megteremtette és mozgásba hozta – magára hagyta, s csak a mechanizmus maradt. A teremtés színeről levonuló Nagy Építőmesterről szóló elmélet tehát a hátrahagyott önjáró világ képét hirdeti. A már említett fogalmak és az ezekkel felvázolt, helyenként csupán implicit tételek – különösképpen az önmegváltás hirdetésével (Utószó, 3. old.) – a New Age gondolatvilágára utalnak. A kereszténység üzenetével szimpatizálók sajnálattal állapíthatják meg, hogy a newtoni gép metaforáját leváltani hivatott *örtudatos, önszerveződő élő szervezettel* modellezett korteni világban nem maradt hely a személyes, transzcendens Teremtőnek és a Jézus keresztáldozata révén kegyelemből megváltott embernek.

A bevezető fejezet a televízió indoktrinációs (agymosó és újratöltő) képességét mesterien alkalmazó pénzvilág sajátosan eltorzult logikáját találóan mutatja be. Megállapítja, hogy a pénz „*hívogató szava kényelmet, személyes hatalmat és anyagi bőséget ígér; cserébe viszont el kell fogadnunk a pénz mindenféle érték közvetítő szerepét, s életre szólóan el kell köteleződnünk állandó újratermelésére*” (1. fejj., 2. old.). Azért megjegyzi a szerző, hogy az éremnek másik oldala is van, amelyen ez áll: „*Bár az egyik leghasznosabb emberi találmánynak bizonyult, és fejlődésünkben jelentősen segített, a pénz nem egyéb papírra irt számmal vagy elektronikus közvetítőn rögzített adatnál, amely a gazdasági csere kényelmes eszközeként használható. ... A pénz jelentősége és hasznossága teljes mértékben azon a kollektív egyezségen alapul, amely azt elfogadja valódi értékek csereeszközeként.*” (1. fejj., 3. old.)

A ruhátlan császárról szóló anekdota a kimondatlan igazságért száll sikra, hangsúlyozva, hogy a jelenlegi kapitalizmus „*a piaccgazdaság, a demokrácia és az egyetemes*

jólét köntösébe burkolózva valójában ezek halálos ellensége” (2. fejj., 1. old.). Eme tétel bizonyítására a piacgazdaság előfeltételeinek (a résztvevők nagy száma és kis mérete, tökéletes informáltság, a teljes költség viselése, kiegyensúlyozott külkereskedelmi mérleg, a tőke földrajzi kötöttsége, a tőke termelőszférában való újrahasznosítása) vizsgálatába kezd, s végül kénytelen megállapítani: „*A kapitalista gazdaság minden tekintetben élesen ellentmond a piacgazdaságról alkotott elmélet előfeltételeinek*” (2. fejj., 2. old.), amelynek eredményeképpen a globális kapitalizmus győzelme egyet jelent „*a privatizált parancsuralmi rendszerek győzelmével a piacgazdaság és a demokrácia felet*” (2. fejj., 18. old.).

A gazdasági növekedés vég nélküli hajszolói Korten a GDP (bruttó hazai termék) megalapozott és világos kritikájával szembesíti. A jelenlegi számbavételi mód szerint ugyanis a gazdasági növekedés költségei is a bevételeknél jelennek meg, feje tetejére állítva a hasznos és a káros, a jó és a rossz gazdasági végtermékekről alkotott képet. „*Minél gyorsabban dobjuk félre és cseréljük le az autóinkat, számítógépeinket, televízióinkat és egyéb készülékeinket, annál gyorsabban nő a GDP.*” (3. fejj., 5. old.) Ha a jóléti mutatónak hitt GDP-vel értékeljük a nemzetek erőfeszítéseit, akkor a szemétté alakítás bajnokai tolonganak a dobogó tetején.

A *Tökés társaságok nélküli világ* második nagy logikai egysége *Az élet története* címet viseli. Ebben megismerkedhetünk a mechanikus gépszemléleten alapuló világképet – Korten szándéka szerint – leváltó élő szervezetek modelljével. Az első részhez képest kevésbé érdekfeszítő fejezeteket olvashatunk (*A hihetetlen utazás; Szervezet mint metafora; Az élet bölcsességét befogadva*), és a „*Ha az univerzum történetét egy napba sűríténénk össze...*” kezdetű közismert kozmológiai tanmese segítségével a nagy robbanástól elindulva az internet térhódításáig jut el Korten, más szerzők műveinek tömörített ismeretése révén. Egy, a könyv fő mondanivalója miatt nézetem szerint túlzottan részletes természettudományos eszme-futtatást követően kiderül: a tudományok fő áramlata mind a mai napig fenntartja azt a tézist, miszerint a világmindenségben végbemenő események „*merő véletlenek puszta kombinációján és a természetes kiválasztódás mechanikus folyamatán*” (4. fejj., 9. old.) alapulnak. Maga Korten is megjegyzi, hogy a valószínűség-számítás alapján teljesen tarthatatlan ez a tétel, hiszen matematikai modellezések szerint csupán annak az esélye, hogy az atomok az élet elindulását szerkezetileg lehetővé tevő bonyolultabb molekulává „*ugorjanak össze*”, $1:10^{229}$. Szemléletesen ez szám olyan esemény valószínűségével jeleníthető meg, mintha egy darabjaira szétszedett utasszállító repülőgépet rejtő szerelőcsarnokon végigsöprő hurrikán elvonultával a józan ésszel várható romhalmaz helyett – csodák csodájára – teljesen menetkész, hibátlan gépet találnánk az alkatrészhalom helyén (lásd Paul Davies: *Egyedül vagyunk a világegyetemben? – A földön kívüli élet felfedezésének filozófiai következményei*; Kulturtrade Kiadó; Budapest, 1996, 35. old.).

A természettudományos barangolást folytatva az önszerveződő élő szervezetek (self-organizing living organism) állítják mélyebb problémák elé a kritikus olvasót. Az írás nyitva hagyja a kérdést, hogy az élő szervezetbe ki vagy mi táplálta bele a törvényt, mitől ébredt „*öntudatra*” az anyag, s hol rejlik a minőségi különbség a hasonló biológiai strukturáltságú csimpánz és az ember között. Bizonytalan továbbá az a tétel is, hogy „*az egész önszervező folyamat alapjaiban demokratikus és részvételen alapuló, oly módon, hogy [a sejtek szintjén – D. K.] a szó szoros értelmében döntéshozók trilliói vesznek részt egy olyan folyamatban, amelynek nincsenek főnökei, ellenőrei és kijelölt útvonala*” (5. fejj., 2. old.). Az élő szervezetek anyagcsere-folyamatában nehéz értelmezni a demokráciát, hiszen ki az, aki „*megszavaztatja*” az almafát vagy a tyúkot, hogy oda akarja-e adni önkéntesen az almát, illetve a tojást emberi fogyasztásra? Molekuláris szinten is hihetetlenül sok eddig feltárt kémiai, fizikai szabályról szereztek a tudósok ismereteket,

amelyeknek érvényesülése (például gravitáció, elektrosztatikus vonzás) alól nem bújhatnak ki sem az élettelen, sem az élő szervezetek pusztán a demokratikus önszerveződésre hivatkozva. Ám az ilyen jellegű törvények létét és eredetét nem vizsgálja az új paradigma.

A könyv alapján valószínűsíthető, hogy az az állítás, miszerint a természetben a versenynél (competition) sokkal fontosabb rendezőelv az együttműködés (co-operation) (5. fej., 8. old.), a szerző szerint is csak az összetettebb élő szervezetek sejtszövetesüléseinek, belső szerveinek szintjén értelmezhető. (Korten legalábbis erről a szintről hoz példát.) Szembesülve a darwini mechanizmusok emberi kapcsolatokra való kiterjesztésének irányzatával (szociáldarwinizmus) különösen érdekessé válik a verseny és az együttműködés kapcsolatának vizsgálata, s a kérdés mélyére tekintve megállapíthatjuk, hogy a választást alapvetően meghatározza az emberről alkotott/elfogadott képünk. Ha az embert – a többi élőlényhez hasonlóan – csak az ösztönei és a környezeti hatások által vezérelt lénynek tekintjük, számos jelenség mögött a létért folytatott versenyt fedezhetjük fel (persze, korántsem kizárólagos) rendezőelvként, ám az *ösztön eredetére* nem tudunk a rendszeren belül választ adni. Ha az embert szabad akarattal és az anyagi világon túlmutató jellemzőkkel rendelkező lényként közelítjük meg, akkor megállapíthatjuk, hogy nem terjeszthetők ki a természetben megfigyelt törvényszerűségek, mert az állatvilág ösztönrendszerét magunkban hordozzuk, de csak mint *lehetőséget* és nem mint *szükségszerűséget*.

A belső ellentmondások ellenére a fejezet mégis komoly mondanivalóval szolgál: míg a kommunizmus elnyomta az egyént a közösség érdekeire hivatkozva, addig a kapitalizmus az egyént szabadítja fel minden, a közösséget illető kötelezettség alól, korlátlan individualizmust hirdetve, ám „*az élet megtanít rá minket, hogy mindkét eset kóros szélsőség*” (5. fej., 10. old.).

Az első baktérium megjelenésétől eltelt csaknem négy milliárd éves történetet áttekintve további leckéket vehetünk az élettől, amelyek mentőövként szolgálhatnak a pénzvilág egyre tajtékosabb tengerében fuldokló emberiségnek. Az alkalmazott társadalomtudományok nyelvére lefordítva vegyük sorra ezeket a szabályszerűségeket (6. fej., 2–5. old.). (1) *Az élet az önszerveződést támogatja*, azaz a szubszidiaritás nyomait a természetben is megfigyelhetjük. (2) *Az élet mértéktelen és adakozó*, ami az emberi világban a felebaráti szeretetnek és a szolidaritás elvének felel meg. (3) *Az élet befogadó és részvételen alapuló (inclusive), helyhez kötött közösségekre épül*, vagyis a természet nem ismeri a globális, szabadúszó képződményeket, amelyek nem érdekeltek életerük minőségének javításában, hisz bármikor következmény nélkül továbbköltözhetnek. (4) *Az élet jutalmazza az együttműködést*, ám a társadalmakban épp az ellenkezőjére – a versenyképesség állandó fokozására – nevelik az egyént, és ugyanerre készítik fel a vállalatokat, államokat. (5) *Az élet tiszteltetben tartja az alkotóelemek határait*, mégis azt tapasztaljuk, hogy családok, helyi közösségek, régiók olvadnak szintelen masszává a globalizáció olvasztótégelyében. (6) *Az élet a változatosságra, az alkotó egyéniségre és a másokkal megosztott tudásra épít*, ezzel szemben a valódi változatosságot látszatszokszínűség váltja fel; alkotó emberek (homo faber) helyett céltalan emberek (homo nihilis) kószálnak az utcán; s az igazi tudást a tisztavirág-életű információs monopólium szorítja ki.

Mindezek után érkezünk arra a pontra, hogy a tőkés társaságok nélküli világ építési folyamatát, kereteit körvonalazhassuk, s ebben a harmadik rész fejezetcímei egyben a legfontosabb mérföldkövek is (*Felelős szabadság; Gondoskodó piacok; Gazdasági demokrácia; Az emberek jogai*). Nagy öröm az Egyesült Államokból hallani, hogy „*csak akkor nyerhetjük el az igaz szabadságot, ha elfogadjuk az ezzel járó felelősséget, ami megköveteli, hogy mindezt körültekintően a közösség egészének javára fordítsuk*” (7. fej., 1. old.). „*Nem beszélhetünk szabadságról egységes, rendezett társadalmi rendszer*

hiányában – ám akkor sincs szabadság, ha eme rend merev és elnyomó (rigid, coerced). Ez a szabadság paradoxonja: olyan helyen létezik, ahol a rend és a káosz sajátos egyensúlya alakul ki. (...) Szabadság és felelősség kéz a kézben halad, mint a civil társadalom lényegi alapjai. Ahhoz, hogy szabadságunkat elnyerhessük, önkéntesen korlátoznunk kell ennek gyakorlását.” (7. fej., 6. és 9. old.)

Központi fogalomként jelenik meg a *Tökés társaságok nélküli világban* a buddhista szellemi gyökerei *gondoskodó és körültekintő piac* (mindful market). A lefejezés tartalmát lehetetlen egy mondatban megragadni, Korten sem szolgál akadémiai definícióval, hanem – az erkölcs társadalmi fontosságát elismerő és oktató Adam Smith szellemiségét követve – a tízparancsolatot idéző alábbi „használati utasítást” mellékeli a gondoskodó piac működtetéséhez (8. fej., 3–8. old.). (1) Mindennek a mércéje az élet legyen, ne a pénz. (2) A döntéshozó viselje döntésének minden következményét annak költségeivel együtt. (3) A tulajdonlás rendszere emberileg átlátható léptékű és személyes érdekeltsgen, részvételen alapuló (stakeholder ownership) legyen. (4) Törekedni kell a méltányosságra. (5) Támogatni kell a teljes nyíltságot. (6) Elő kell mozdítani a tudás és a technológiai ismeretek megosztását. (7) Keresni kell a sokszínűséget és az önállóságot. (8) Figyelmet kell szentelni a család, a lakóhely egységének és határainak. (9) A kormányzati szerepvállalás szükséges mértékét el kell fogadni. (10) Támogatni kell az erkölcsös gondolkodást és cselekvést.

A politikai demokráciát elemző fejezet megkülönböztetett figyelmet szentel a vállalati tulajdonlás rendszerének (9. fej., 4–8. old.), elítélve a jelenleg uralkodó, megbízott és távoli tulajdonosságra (absentee ownership) építő gyakorlatot, s helyette a személyes érdekeltsgen, részvételen alapuló tulajdonosi rendszert (stakeholder ownership) ajánlja, mert így nagyobb az esélye annak, hogy a vállalati döntésekben a munkavállalók, a helyi közösségek sorsát valódi értéküknek megfelelően mérlegelik, nem pedig – a kontinenseket összekötő számítógép-hálózatok vibráló képernyőin a mind magasabb profitért vívott – pénzügyi csaták tehetetlen statisztáiként.

Az országhatárokat eltörölni akaró, egyre több kiváltságot sikerrel követelő vállalatok jogaival szemben Korten határozottan sikra száll az élő személyek jogainak védelméért, fontosnak tartva az alábbi lépéseket (10. fej., 4–10. old.). (1) A politikai demokrácia visszaállítása az üzleti szférából származó kampánypénzek drasztikus korlátozásával. (2) A vállalatok jogi személyiségének mint jogi konstrukciónak az eltörlése, hogy a vállalatvezetés döntéseinek morális felelősei után kutatva ne lehessen az erkölcsileg elszámoltathatatlan, élettelen szervezetre mutogatni. (3) Nemzetközi szerződés megkötése a transznacionális vállalatok és pénzügyek valódi szabályozására – különös tekintettel a Világkereskedelmi Szervezet (WTO), az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA) és egyéb globális hatású nemzetközi megállapodások áttekintésére, valamint az emberi jogokért küzdő civil kezdeményezések felkarolására. (4) A vállalati „jólét” – részben az adófizetők pénzéből finanszírozott szubvenciókra, adókedvezményekre épülő – rendszerének eltörlése, továbbá annak kikényszerítése, hogy a vállalatok a tevékenységi körükben, tevékenységük révén felmerülő, ám általuk fel nem vállalt (externalizált) költségeket teljes mértékig viseljék. (5) A pénz legyen újra csupán a csere közvetítőeszköze, oly módon, hogy módosított globális pénzügyi szabályozás révén ne legyen kifizetődő a spekuláció. (6) A gazdasági demokrácia elősegítése, a tulajdonosi struktúra kiszélesítése a családi, szövetségi vállalkozások támogatásával; a vállaltóriások kisebb vállalkozásokká alakítása szigorú törzstelenes szabályozás mellett.

A könyv negyedik – befejező – része a korábban felvázolt elképzelések életképességét, kezdeti sikereit hivatott igazolni a bemutatott sikertörténetek segítségével, és egyúttal – igaz, inkább az amerikai olvasók számára – egyéni cselekvéshez is akcióterv-ötletekkel szolgál, kapcsolatfelvételi lehetőségek egész tárházát vonultatja fel. A változta-

tás lehetséges kezdőlépéseit különböző szinteken fogalmazza meg (14. fej., 4–9. old.). A *személy és a család szintjén* az alábbiak látszanak szükségesnek. (1) Az élet leegyszerűsítése. (2) Helyi kisvállalkozóktól való vásárlás. (3) Olyan munkahely választása, amely valódi értéket teremt. (4) A jólinformáltság. (5) Az adott térség területéről forrásokat gyűjtő és kizárólag ugyanott hitelt nyújtó bankok (community bank) előnyben részesítése. (6) A társadalom előtt tevékenységükért felelősséget vállaló befektetések választása. (7) A gépkocsira utaltság enyhítése és az autók számának csökkentése. (8) A változást sürgető szervezetek támogatása.

A *közösségi (lakóhelyi) szinten* megvalósítható tevékenység is többféle lehet. (1) Részvétel az alternatív mutatókat kidolgozó kutatásban. (2) Adatbázis létrehozása a gondoskodó piac értékorientált szereplőiről. (3) Helyi fizetőeszköz használata. (4) A városi növekedést korlátozó, a tömegközlekedést fejlesztő és a megfizethető lakóhelyeket teremtő intézkedések támogatása. (5) A gazdasági önellátás előmozdítása. (6) Aktív részvétel a politikai életben.

Országos szinten fontos, hogy az állampolgárok (1) éljenek politikai választójoggal a választások között is, követve az eseményeket, s hangot adva véleményüknek; (2) cselekvő résztvevői legyenek politikai mozgalmaknak és egyéb képviseleti csoportoknak.

Nemzetközi szinten lehetőségként adódhat, hogy (1) a civil szervezetek globális hálózatépítésben vegyenek részt, (2) a káros globális intézményeket lebontsák, és megfelelő módon helyettesítsék, s (3) tudatos önkormányzati külpolitikával a közösségek nyomást gyakoroljanak a nemzetközi vállalatokra, azok rossz külkereskedelmi gyakorlatára.

„*Indulj onnan, ahol vagy!*” – javasolja a szerző, ám ezt őszinte magunkba fordulás kell megelőzze. „*Vagy lehetséges, hogy azért vonakodtunk eddig szembesülni a fájdalom igazságával, mert a mi hangunk is a szírének kórusát erősítette?*” – retten meg egy pillanatra maga Korten is (14. fej., 9. old.). Induljon hát el mindenki az önvizsgálat útján, nem szégyellve, hogy mozgósítja az évezredek folyamán felhalmozott szellemi és erkölcsi tartalékokat, ugyanis megfelelő körülményekkel elkerülhetők a történelmi zsákutcák. Ezzel kapcsolatban alighanem egyetérthetünk az amerikai szerzővel: van realitása annak a piacgazdaságra épülő rendszernek, amely „*az alapvető szükségletek kielégítése által, mindenki körütekintő részvételével méltányosan és hatékonyan osztja szét a társadalmi javakat*” (14. fej., 10. old.).

A *Tőkés társaságok nélküli világot* olvasva mind világosabban körvonalazódik az emberiség jövőjének egyik alapvető kérdése: vajon önző cselekedeteink, emberi gyarlóságaink köré alkotunk-e világképet, vagy a valódi világról alkotott képünk határozza meg cselekvésünket? Korten új könyve – többek között – ennek a valóságra építkező új világképnek a felvázolására tesz kísérletet. Ez az erőfeszítés – filozófiai alapjai miatt – szükségképpen vitatható, ám olyan elemek találhatók benne, amelyeknek segítségével a jó szándékú – bár eltérő világnézetű – emberek közösen léphetnek fel egy emberibb világ megteremtéséért.

(*The Post-Corporate World – Life After Capitalism*; Berrett-Koehler Publisher and Kumarian Press, várható külföldi megjelenés 1999. március; az ismertetés oldal-szám-hivatkozása a kiadó számára megküldött kézirat alapján készült)

DABÓCZI KÁLMÁN